

מהפכת החילון

בראי האמנות

שפינוזה; שמאל הירשנברג

אליסף תל-אור

תוכן עניינים:

א. מבוא

ב. המהפכה בתחום האמנות:

1. החופש האמנותי והחופש שבאומנות
2. כשהחופש האמנותי והמסורת היהודית נפגשים

ג. המהפכה בתחום חופש הביטוי והדיאלוג:

3. חופש הדיבור השיח והדיאלוג בתרבות הרנסנס ובמהפכת החילון
4. כשהמסורת היהודית פוגשת בחופש הדיבור השיח והדיאלוג

ד. המהפכה בתחום היחסים הבין-דתיים:

5. יהודים פורצי דרך שקדמו את רעיון הסובלנות הבין-דתית
6. תהליך אימוץ רעיון הסובלנות הדתית של הנצרות כלפי היהדות

ה. המהפכה בתחום היחס לכתבי הקודש:

- 7-8. החירות לפרש את כתבי הקודש (יחידה כפולה)

ו. המהפכה בתחום הנאות החיים:

9. השינוי ביחס להנאות החיים שהביאה עמה מהפכת החילון
10. הוגים ורבנים המתמודדים עם היחס החדש להנאות החיים שהביאה מהפכת החילון

ז. פרויקט גמר – הערכה חלופית: סיפורה של תמונה

ח. פרויקט גמר – הערכה חלופית: חיים שכאלה – הדמויות שהשפיעו על מהפכת החילון

מבוא:

חילוניות יהודית-תיאור מצב, פרופסור ירמיהו יובל:

מאפיינים של יהודיות חילונית:

גם בלי שיש ליהודי חילוני תוכני אמונה מחייבים, נראה שיש כמה מאפיינים מנטליים וסוציולוגיים שתופעת היהודיות החילונית ניכרת בהם, לפחות בחלקם. יהודים חילוניים נוטים, למשל, לפרש את עצמם במונחים של תיאור כפול ("יהודי" ו"חילוני") ומצפים שיכירו בהם ככאלה. יש להם, ברמה מסוימת, תחושת שייכות לקבוצה היהודית הכוללת ולהמשכיות ההיסטורית שלה, בלי שהם מתנים את שייכותם באמונה תיאולוגית באלוהי ישראל או בסמכות הנמשכת של התורה. מכאן שיהודים חילוניים תופסים את הקיום הקבוצתי היהודי - בין שהם קוראים לו עם ובין שהם קוראים לו אתנוס, או לאום או קהילה על-לאומית או מצב אקזיסטנציאלי וכו' - כיחידה רחבה יותר מהדת היהודית. מי שנותנים דעתם על כך יגלו שיש ליהודיות בסיס אקזיסטנציאלי, הנקבע מבחוץ באופן לא רצוני, בין השאר על ידי האנטישמים והנאצים, ובאופן פנימי על ידי הרצון והבחירה של היהודים עצמם. כמו כן יהודים חילוניים ייטו להכחיש שהיהודיות אינה מתירה שאלות ללא תשובה. בנוגע למרביתם נכון לומר שלהיות מועסק אישית בשאלת היהודיות - זה סימן טבעי ומספיק לכך שאדם הינו יהודי.

בהכללה, אופייני ליהודים מודרניים (וליהודים חילוניים בייחוד) שהם מזהים בתוך עצמם מערך של שניות שאי אפשר ואין צורך לבטלו - בין עבר והווה, מסורת וטרנספורמציה, דת וספק (או אתיאזם), והם חווים שניות זו כלגיטימית לגמרי - לא כפגם או חיסרון, כפי שהפונדמנטליסטים מייחסים להם, אלא כסימן מובהק של מצבם המודרני (ועוד יותר, המודרני המאוחר או הפוסט-מודרני), וכאופן "אותנטי" לגמרי להיות יהודי היום (באותנטיות הכוונה איננה לזהות אינטגרלית - בזו ניתן לראות אשליה והונאה עצמית - אלא להתאמה למצב האמיתי, הלא-אינטגרלי, של אדם בן ימינו). רבים חיים ומפרשים את זהותם האישית כזהות הארוגה מרכיבי זהות חלקיים שאינם צריכים בהכרח להיות הרמוניים ולכידים (קוהרנטיים), ובכל זאת הם שייכים לאותו רצון אישי ומודעות אישית.

הרצון ממלא כאן תפקיד חשוב, כיוון שהניסיון היהודי החילוני בנוי על נאמנות לפרויקט נמשך והולך, ולא רק על זיכרונות מהעבר. ברקע פועלים תהליכים של פירוש עצמי וכן של אישור וחיוב עצמי, של קבלה ודחייה - ואלה מתייחסים לרצון.

...יצורים אנושיים קיימים כקשר הדדי של גוף ורוח שאינו ניתן להפרדה; וחיי הרוח שלנו - המחשבה, הרגש, התקשורת בין בני אדם, האהבה והערצת הטוב - הם חלק לא נפרד של כלל החיים בעולם הזה. לכן אותה טרנסצנדנציה עצמית, הדרושה כדי שיהיה לבני אדם אופק של התקדמות מוסרית ורוחנית, יכולה להתרחש כחריגה מעצמנו בתוך העולם ולא דווקא כחריגה שלנו מן העולם.

במובן הזה, עולם ה"חול" אינו בהכרח עולם של חולין. הוא לא רווי קדושה דתית, כשם שאין בו גם סלעים מדברים או לידת בתולה; אבל יש בו חוויות של התעלות נפשית ורוחנית שבהן קיומנו חורג אל מעל לבנאלי ולשוטף, וחש שהוא עולה מדרגה או נטען באיכות מיוחדת. וכן מתרחשות בנו חוויות של

יופי, אהבה, רוממות, התעלות, כבוד לבני אדם והערצה להישגים נעלים, לרעיון הצדק, ליופי שבאמנות ובטבע, וגם לתופעות נבחרות בעולם הדת (כאשר מתגלים בהן סגולה אנושית נדירה או כוח השפעה חיובי על הציבור). כל אלה אינם מותנים באמונה באלוהים בורא ומשגיח, ובוודאי לא בכפיפות לממסד הדתי. אדרבה, יש טוענים כי הישגים נפשיים ואתיים יכולים לשגשג רק בעולם פתוח לחופש מחשבה ורגש, ללא דיכוי של ממסד דתי ושל צווים המנוגדים לתפיסה המוסרית של הזמן.

... את מובניו העיקריים של מושג החילון ניתן להציג כך:

(1) אי-ריכוזה של הדת

במובן הראשון והעיקרי, חילון פירושו שהדת נדחקת ממקומה במרכז החיים, ונחלש כוחה כמקור מצדיק של חיי היחיד והגוף החברתי. ענייני העולם רוכשים חשיבות וערך בפני עצמם. בני אדם יחידים לא רואים עוד את חיייהם על האדמה בעיקר כמעבר או הכנה לעולם הבא, ואינם שואבים את המשמעות המצדיקה של קיומם מכך שהם חיים לנגד פני אלוהים, עושים את רצונו, ומשתתפים בכנסייה - או ב"קהילה קדושה" - שנוסדה במאמרו. העולם - העולם הזה, ופעולת האדם בתוכו - נעשים לגיטימיים בפני עצמם ואינם נחווים כמציאות נחותה ופגומה, וודאי לא כפיתוי וסטייה. לתמורה זו היו כמה דרגות. אחת מצורותיה הרדיקליות מבוטאת באמירה שיש רק חיים בעולם הזה, ומה שמעבר לו אינו משמעותי או אינו קיים. בגרסות מתונות יותר, הדת נסוגה אל רקע מטפיזי רמוז ולא-ודאי. היא חדלה לרחף מעל קיומם היומיומי של בני האדם, ואינה קובעת במישרין את הערך של פעולתם ואת הלגיטימיות של מוסדותיהם. רבים נזקקים לדת רק בנסיבות תחומות ומוגדרות היטב - חגים, אירועים משפחתיים, טקסי מעבר - וגם אז היא מתפקדת לרוב כהרגל חברתי, כמחווה סמלית של השתייכות, כהצהרה על שותפות בקהילה. המשמעות המטפיזית של אירועים דתיים מתפוגגת, או מצטמצמת אל סף הקרוב לאפס (שממנו, ברגעים נדירים, היא עשויה להתעורר בצורה של זיכרון מודחק, נוסטלגיה עצורה או שאלה נעדרת תשובה). גם בשביל אלה המוסיפים להחזיק בדרגה מסוימת של אמונה דתית, האופק הטרכנצננטי של החיים מצטמצם ונעשה ממד גרידא שלהם, ואינו מגדיר את כוליותם.

(2) אמנסיפציה של תחומים ארציים

מבחינת המרחב הציבורי, החילון פירושו שתחומים ומוסדות מרכזיים של החיים נחלצים מן הפיקוח הנורמטיבי של הדת. התחום הפוליטי מקבל את עיגונו בתבונת האדם ולא עוד בחסד האל. הפעילות הכלכלית משתחררת מהגבלות דתיות (איסורים על ריבית, מיסוי דתי וכו') והולכת אחר הגיונה העסקי בלבד. המדינה מתייסדת על הרצון והאינטרסים הארציים של אזרחיה, ולא על רצון האל המגולם בשליט המונרכי. מדעי הטבע משתחררים מהצנזורה של הממסד הדתי ומתחילים לציית למבחנים ולמתודות האימננטיים שלהם עצמם, גם כאשר מסקנתם נוגדת את כתבי הקודש. הפילוסופיה אינה נחשבת עוד לנערת השירות של האמונה, אלא היא מעצבת את עצמה על יסודות

עצמאיים, שמתוכם היא פונה גם לעיון ביקורתי בדת. המוסר האישי והאתיקה הציבורית נבנים מחדש על יסודות ארציים (כגון: יצר ההישרדות, תבונה אוניברסלית ורגשי סימפטיה ונדיבות). הסדר החברתי משתחרר מקידושו על ידי המסורת, ונפתח לשינויים בכיוון רציונלי וצודק יותר. וחשוב לא פחות: התודעה הדתית עצמה נחשפת לרפורמה ולזרמים מתחרים. בכך היא נעשית פתוחה לשוני, לכוחות המערערים את נוקשות המסורת ומעודדים מגמה של נאורות ושל חילוניות-למחצה מתוך פנימיות הדת עצמה.

(3) התפוגגות חוויית הקדושה הזורמת מעולם אחר

היבט נוסף של החילון נוגע להתפוגגות של תחושת הקדושה שנקשרה בחפצים, באישים ובאירועים שבעולם או מחוצה לו, ושל כל משמעות מיסטית שיחוסה לעולמנו. כפי שניסח זאת הגל: ניתק "חוט האור המקשר את כל מה שהווה אל השמים". המקורות של משמעות והצדקה הזורמים מן העולם האחר, האלוהי, מתייבשים, והיקום, בחוויית האנשים, שוב אינו רווי באור הטרנסצנדנטי שהעניק לטבע עצמו הילה על-טבעית מסוימת. תופעה זו של "התפוגגות הקסם" משאירה את היקום כזירה "פרוזאית", ובשביל אחדים כ"עמק בכא" חסר צידוק עצמי, שניתן למלא אותו בתוכניות ומטרות אנושיות כמקור למשמעות ולצידוק.

(4) משבר האמון בגורמי תיווך מסורתיים

לחוויה המודרנית האופיינית הזאת יש גם צד מוסדי. בדרך כלל, אנשים דתיים תלויים במתווכים מוסדיים וסמליים, המחברים אותם לממשות שמעבר לכאן. מתווכים כאלה הם הכנסייה, חוקי התורה, הליטורגיה, הפולחן והתפילה בציבור, הקהילה הקדושה של עובדי האל, וגורמי תיווך ומסר אחרים אשר, בעיצובם ההיסטורי המסוים - שהוא תמיד כזה ולא אחר - מעבירים את המשמעות והחוויה הדתית אל היחיד המאמין, איש או אישה. העיקר בדת ההיסטורית אינו האמונה באל עליון - זו משותפת לדתות רבות, אלא מערכת הפולחן והמוסדות הנבדלים, האמונות המיוחדות, אנשי הכהונה, פסיקות ההלכה, הקדושים והצדיקים, שבהם מגולמת ההתייחסות לאלוהים והם אשר מתווכים את פעולתה. והדבר הראשון המאפיין חילון הוא שחיקת הגשרים המתווכים הללו, היעלמות האמון באמיתותם וביעילותם.

אחד הגורמים שסייעו לשחיקה זו במערב היה אובדן המונופול של הכנסייה הקתולית כמתווך יחיד בין האדם לגאולה, למשמעות החיים ולגורל שלאחר המוות. בעקבות הרפורמציה הופיעו (גם בעולם הדת וגם מחוצה לו) תופעות של פרישה ודרכים חלופיות לגאולה. מקצתן רכשו לגיטימיות פוליטית והוכרו כזרמים דתיים חדשים, ואילו אחרות נשארו במצב מתנדוד; אך כולן הבליטו את ההיסטוריות של הדת, את מרכיביה התלויים בזמן ובמקרה, וכך ערערו על יומרתם המוחלטת של כל המתווכים. כמובן, הפלורליות החדשה הולידה לא מעט כיתות צרת אופק וקנאית, אבל גם סללה את הדרך לאוניברסליזם דתי, דאיזם, ספקנות, וחופש לבחור אחרי איזו דת ללכת, אם בכלל, ועד לאיזו מידה.

(5) ספק ודעיכת האמונה

מובן נוסף ומוכר של החילון הוא, כמובן, דעיכת האמונה הדתית. בני אדם מגיעים לידי ספק בדוגמות של הדת ובסיפורי התנ"ך, חדלים להאמין בנבואה, בנסים ובחיי העולם הבא, מאבדים אמון בערך הפולחן והתפילה, ומפקפקים במעורבות האל בעולם עד כדי שלילת עצם קיומו. תהליך הדעיכה מתייחס לרמות שונות של אמונה: מאמונות מיוחדות (כמו לידת הבתולה או בוא המשיח) ופרטי הפולחן והמוסדות של דת היסטורית זו או אחרת; עד למעורבות האל בענייני האדם והעולם; ועד לעצם קיומו של בורא עולם צודק ומוסרי. נראה שדרגה מסוימת של דעיכת האמונה הדתית היתה דרושה כדי שתהליך החילון יתרחש בשאר ממדיו: הדת לא היתה מסוגלת לעבור אירכוז, לאבד את שלטונה במרחב הציבורי, להקצות מקום למצפון אישי, וכן הלאה, בלי שלפני כן כבר אירעה מידה משמעותית של אי אמונה, שחדרה אל צורות הדת הקדם-מודרניות ופוררה את מוצקותן; ודבר זה מניח את כוחה החתרני של מודעות עצמית ספקנית, התרה אחר דרכים חלופיות ומאתרת אותן.

(6) חילוניות והאישור העצמי של היחיד

כל מובני החילון שבוררו עד כאן כוללים במובלע מובן נוסף, והוא: האישור העצמי של אישיות בעלת כוח בחירה ושיפוט. תהליך החילון כולל דרישה שאדם יחיד, איש או אישה, כמי שמסוגל לומר "אני עצמי" (כלומר, כ-self), יוכל לחוות, לפרש, לאשר או לדחות, ולשפוט בכל דרך אחרת, את מה שמציגים לו כמסורת נורמטיבית המחייבת אותו, או אמורה לשמש הצדקתו התרבותית. במילים אחרות, היחיד צריך להיות מסוגל לזהות באותה מסורת נורמטיבית ביטוי נאות של עצמו, ובכללו הכרה במעמדו, וכאשר אין הדבר אפשרי - לחלוק עליה או לפרוש מתוכה, חלקית או גם בשלמות. עצם הופעת הדרישה הזאת מסמנת, ש"עצמי" יחיד כבר החל בוקע ככזה מתוך התרבות האופפת אותו, ושתודעה עצמית פרטית, על כוח השליטה הביקורתית שבה - ועל היכולות והדרישות המיוחדות לה, ובכללן הצורך בהכרה מצד הזולת - כבר פועלת את פעולתה. קבלת הכרה מאחרים, ובכלל זה מצד החוק ומוסדות החברה והמדינה, היא גורם מפתח. רק באמצעות הכרה כזאת עשויה הופעתו הארעית והמהוססת של האינדיווידואל, שלעת עתה רק הכריז על עצמו שהוא כזה, לקבל אישור ולהיעשות ממשיח.

בימים עברו, כדי לתת לאדם היחיד לגיטימיות מפורשת ואפילו קדימות, היו דרושות תהפוכות היסטוריות כמו הרפורמציה, הנאורות, המהפכה הצרפתית ושלוחותיה השונות. כיום היה העיקרון הזה לחלק של תרבות המערב, והוא מתפקד (לא בלי חריקות) כיסוד של התרבות והמשפט הבינלאומיים. אך במשך דורות רבים היו גילויי היחידיות והתודעה הפנימית מוגבלים לתחום הפרטיות ולחוגים יוצאי דופן - בעיקר דיסידנטים דתיים, ספקנים וחילונים מוקדמים (ובהם חלק מן האנוסים היהודים לשעבר). למעשה, חוגים אלה ייסדו בכך את התחום הפרטי ככזה; ויחד עם זה נשאו בתוכם זרעים, שהיו עתידים להבשיל במרחב ההיסטורי הציבורי.

... פילוסופיה מובלעת של אימננטיות

את מרבית האפיונים שלעיל ניתן לכנוס במושג "פילוסופיה של אימננטיות". זוהי תפיסת עולם, שתהליכי החילון המודרניים נתנו לה מידה ניכרת של ביטוי. פירוש הדבר: גישה לחיים המתרכזת בעולם הזה כמכלול חומרי ורוחני, ותופסת אותו כהיקף השלם של כל המטרות והדאגות של חיי האדם ושל כל המשאבים העומדים לרשותו. זו לא תמיד עמדה שאדם מגבש לעצמו בידועין. ניסוחה הפילוסופי אומר שהתחום הטרינסצנדנטי או שאינו נמצא כלל או שאין יסוד לייחס לו נוכחות פעילה בעולמנו. לכן אי אפשר לייחס להווייה שום פרספקטיבה על-טבעית בעולם שמעבר-מזה, אלא התחום האימננטי, העולם שבכאן, הוא האופק הכולל של הקיום, והוא גם המקור התקף היחיד של מטרות, משמעויות, מבחנים מוסריים וצידוקים פוליטיים למוסדות החברה: כל אלה נובעים מרצונם של בני אדם, מרוחם, מתשוקותיהם ומן התרבות המשתנה שלהם. יתר על כן, כל אופן של "גאולה" שבני אדם מייחלים לו - שפירושה גם חירות, אמנסיפציה או התקדמות שלמה יותר למטרות ראויות - גם הוא חייב להיות מושג בעולם הזה ונרכש מתוך משאביו. במידה שהתחום הטרינסצנדנטי ממלא תפקיד באופק הקיום, זהו תפקיד ללא תוכן, פרספקטיבה שותקת, שיש לכבד את שתיקתה ולהתייחס אליה כאל שאלה ללא תשובה, כחלל אינסופי פתוח וריק, המפנה את מבטנו חזרה אל העולם הסופי שבו אנו חיים. זהו גרעין הפילוסופיה של האימננטיות, שווריאציות שלו חוזרות ונשנות בתולדות ההגות המודרנית, ואפשר לראות בו את אחת מתבניות היסוד של תהליך החילון, שניתן לממש אותה בפירושים שונים ומתחרים.

(ירמיהו יובל, מתוך מאמר המבוא לאנציקלופדיה זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני – מבט אנציקלופדי).

מקומה של האמנות בלימודי היהדות בבתי הספר ובבתי המדרש בימינו, אליסף תל-אור:

תרבות – יהודית:

המושג "תרבות" מקפל בחובו מגוון משמעויות. לא אחת כאשר אנו חושבים על מושג זה, עולות מילים שרבות מהן קשורות לעולם היצירה: תיאטרון וקולנוע, ספרות, שירה, פסלים ציורים וכדומה. ובדומה לכך כאשר אנו חושבים על דמויות מפתח בעולם האמנות: "אנשי תרבות" עולות על פי רוב דמויות של סופרים ציירים, שחקני תיאטרון ומשוררים.

אך מה מתרחש למושג תרבות שעה שמוסיפים לו את המילה: "יהדות" בצידו, ויוצרים את המושג: "תרבות יהודית"? פעמים רבות מתחולל היפוך גמור ביחס למושג תרבות. והמושג הרחב, הצבעוני, התוסס, פורץ הגבולות, העכשווי והעשיר בכישרונות נעשה בבת אחת למושג חד ממדי הבא לידי ביטוי בעיקר בארון הספרים היהודי, כאמרתו של רבי סעדיה גאון בספרו אמונות ודעות: "אין אומתנו אומה אלא בתורתיה".

אמנם ברבות השנים הלך והתרחבו אופקיה של "תרבות יהודית" זו, במובנה הצר, ואל ארון הספרים שכלל בעיקר ספרי הלכה ומנהג, פרשנות המקרא ופרשנות התלמוד הלכו והתווספו יצירות רבות: שירה עברית חדשה, סיפורים קצרים וארוכים, מאמרי דעה לבלי סוף, הממלאים את הארץ מים עד ים וכדומה. ובכל זאת, מקומו של הספר והמילה הכתובה המשיכו לזכות למקום מרכזי ב"תרבות היהודית", עד כי לא אחת המילה הכתובה ו"התרבות היהודית" הן כמילים נרדפות.

ואכן, לאורך מאות בשנים של היסטוריה יהודית כל האמנויות האחרות, גם אלו שכבר הצליחו למצוא להן מקום בדברי ימי ישראל, היו כה מעטות עד שהן כבטלות בשישים ביחס לספרות הכתובה.

ואפילו בימינו אנו כאשר קמים מוסדות חופשיים המבקשים לבנות ולהבנות זהות יהודית, אשר יכולים לבחור ולעצב את דרכם מבלי שהם מחויבים לכאורה למסורת כזו או אחרת, הרי שמקומה של הספרות הכתובה בלימוד וביצירה תופסים מקום נכבד מאוד, שרק החינוך החברתי וההתנדבות משתווים אליהם, אך וודאי שלא "תרבות יהודית" במובנה הרחב של המילה המכוונת לתרבות על כל גווניה, ואשר מעמידה במרכז ה"תרבות" לא את ארון הספרים היהודי אלא את האמנות היהודית על גווניה השונים.

כמובן שלא ניתן לבטל את המאמצים שנעשו במהלך מאה וחמישים השנים האחרונות להרחיב את גבולותיו של המושג "תרבות יהודית". כך אפשר להזכיר את הקמתו של בית הספר לאומנויות: "בצלאל" על ידי בוריס ש"ץ, ויצירות ומחקרים נוספים שנכתבו במרוצת הדורות אשר מלבד החידוש האומנותי או המחקרי שלהם נשאו לא אחת את הבשורה לפיה ה"תרבות היהודית" אינה מתחילה ונגמרת בספרות הכתובה אלא אופקיה האמנותיים רחבים הרבה יותר מכך. אך יחד עם זאת, רעיונות אלו סוף כל סוף נותרו בשולי הזהות היהודית, והותירו את ה"יהדות" לחוד ואת ה"תרבות" לחוד, כך ש"התרבות היהודית" במובנה הזהותי והחינוכי נותרה ככזו הסובבת סביב עולם הספר, ואילו "התרבות" שצמחה על ידי יהודים ומתוך היהדות נותרה כתרבות שאינה בהכרח עומדת בליבת הלימוד והעשייה של מערכות החינוך ובתי המדרשות המגוונים שייסדו את מכונם על העמקת הזהות היהודית – תהא זו אשר תהא, והותירו את התרבות במובנה הרחב רק כקישוט בעלמא, ולא כתוכן המרכזי, בדומה לאותם פיתוחי חותם שנעשו בתשמישי הקדושה, שפארו את אותם חפצים, אך נותרו בשולי הדברים אל מול תשמישי הקדושה עצמם.

אל מול עמדה שכיחה זו בא הספר שבידיכם במטרה להפוך את השיח האמנותי לחלק מרכזי מהשיח הערכי, החינוכי והזהותי. בכך הוא מבקש ללכת אל מעבר לשדות האמנות ואף מעבר למחוזות המחקר האמנותי ולהפוך את האמנות והשיח סביב האמנות לשיח מרכזי בבית המדרש, לאבן יסוד משמעותית בתוך עולם הזהות שבו איש ואישה, מבוגרים וצעירים בונים, מפרקים ומרכיבים מחדש את זהותם היהודית – על גווניה השונים.

אמנות יהודית – קולות חדשים בבית המדרש

הרחבת השורות של המונח "תרבות יהודית" אינה נחתמת באמירה העקרונית על דבר משמעותו של המושג "תרבות יהודית", אלא היא למעשה פותחת את שערי בית המדרש למגוון דמויות ומגוון קולות שלא יכולים היו למצוא את דרכם אל בית המדרש, אל חיי העיון והמחשבה, אל השיח הישיר הדן בסוגיות היסוד של הזהות ושל יסודות המחשבה של האדם.

פתיחת שערי בית המדרש היא כפולה, הן בהפניית המבט אל העבר והן בנשיאת העיניים אל העתיד: בהיבט ההיסטורי הרי שצירופם של האמנים היהודים אל בית המדרש מאפשרת להביא קולות שעל פי רוב לא נשמעו מבין הספרים הכתובים. הן במובן הראשוני ביותר של דמויות ועמדות שלא בהכרח משתקפות מהספרות הכתובה, שהייתה לאורך שנים ארוכות בעיקרה רבנית. והן במובן העמוק של חיים יהודים שמעצם היותם סובבים סביב האמנות מביאים עמהם פתיחות מסוג אחר אל העולם התרבותי הרחב. שכן מלאכת הציור, החל מהפקת הצבע, דרך לימוד השימוש בכלים שונים ועד להעמדת קומפוזיציה או יצירת פרספקטיבה, נלמדה במחוזות שאינם מחוזותיה של המסורת היהודית. וממילא חיייהם של רבים מן האמנים היו מלכתחילה בעלי ריבוד ומורכבות אחרת מזו שהייתה נחלתם של יהודים רבים אחרים, וודאי של רבנים רבים שלא ערבו בזהותם סגנונות שונים כאלו של צבעים.

ובהיבט העכשווי הרי שהשימוש בשפה האמנותית, מרחיב את שורות בית המדרש בכך ששפה זו מזמינה גם אנשים רבים שאינם בהכרח אמונים על שפת המקורות להצטרף אל הדיאלוג ואל החיפוש, אל הברור והשיחה הזהותית: הן אנשים שהאינטליגנציה החזקה שלהם אינה בהכרח זו הלשונית-מילולית, אלא המרחבית, והן אנשים שלא גדלו על ברכי ארון הספרים היהודי, והם אינם מבינים את פשר מילותיו, כמו שתיאר ביאליק בשירו: "לפני ארון הספרים", בעוד שהשפה האמנותית נגישה עבורם ומאפשרת להם לעמוד כשווים אל מול הרעיונות והרגשות שמעוררים בהם ציורים כאלה ואחרים, מבלי שהם צריכים לחוש שישנם פערים שעליהם לגשר מעליהם בכדי להצטרף אל השיח.

ובנוסף יש לומר שהאמנות שובה לב וקוסמת לרבים יותר מאשר מדרש או מאמר, ועל כן בכוחה של האמנות למשוך את ליבם של רבים לבוא ולהצטרף אל מעגל הלומדים והלומדות, התרים והתרות, היוצרים והיוצרות – הבונים יחד ולחוד את זהותם.

(מתוך הספר שעתיד לצאת לאור בקרוב: "קורא בין התמונות – לוח השנה העברי בראי האומנות היהודית", אליסף תל-אור, הוצאת רסלינג)